

הגפיים; שימוש קבוע בתרופות העלולות לגרום לחוסר עירנות; מחלת הכפיון; סוכרת שאינה מאוזנת באמצעות דיאטה ותרופות או מלווה בסיבוכים מערכתיים; אירועים של דום-נשימה.

מחלות נפשיות החייבות דיווח:

הפרעות נפשיות עקב נזק מוחי או כתוצאה ממחלה גופנית אחרת; הפרעות באישיות ובהתנהגות עקב מחלה, נזק, או ליקוי תפקודי של המוח; הפרעות נפשיות קוגניטיביות והתנהגותיות כתוצאה משימוש חולני בחומרים פסיכואקטיביים ו/או חומרים הלוצינוגניים; הפרעות נפשיות קוגניטיביות והתנהגותיות במשך תהליך הגמילה הפיסית מהתמכרות לחומרים פסיכואקטיביים ו/או הלוצינוגניים; סכיזופרניה; הפרעות במצב הרוח על רקע מחלות נפש; תגובה לדחק חמור והפרעות הסתגלות; הפרעת אישיות פרנואידית; הפרעת אישיות דיסוציאלית; הפרעות של הרגלים ושל דחפים, הימור פתולוגי, הצתה פתולוגית, וגניבה פתולוגית; פיגור שכלי.

סומא – ראה ערך עֵוֹר

חולים ושל רופאים הכרוכות בסיכון עצמי בדרגות שונות. הנושא מתחלק לשני חלקים – סיכון עצמי של חולה בביצוע פעולות רפואיות; סיכון עצמי של רופא, או של אדם אחר, כדי להציל את חברו מסכנה.

סטיות מיניות – ראה ערך מיניות

ספון עצמי

ב. מקורות ראשוניים

א. הגדרת המושג

1. סיכון עצמי של חולה בביצוע פעולה רפואית

ענייני סכנה בכלל נוגעים לנושאים מגוונים ברפואה והלכה, והם נידונים בערכים אחרים של אנציקלופדיה זו¹.

ארבעת המצורעים – המקור העיקרי לדיון בשאלה זו הוא הסיפור על ארבעת המצורעים², שישבו בפתח העיר בעת המלחמה בין ארם לישראל; ויאמרו איש

בערך זה יידונו פעולות שונות של

[1] כגון החובה להימנע מסיכון וסכנה – ראה ע' בריאות, וע' חולה; סכנה והצלת נפשות – השתלת אברים; הסתכנות למען מחקר רפואי – ראה ע' נסויים רפואיים בבני אדם. [2] לפי הגמ' סנהדרין קו ב הם היו גיחזי ושלושת בניו

האחר – ראה בע' קדימויות בטפול רפואי; ראה ע' חובה להימנע מסיכון וסכנה – ראה ע' בריאות, וע' חולה; סכנה והצלת נפשות – ראה ע' פקוח נפש; הצלה מסכנה של אחד לפני האחר – ראה בע' קדימויות בטפול רפואי;

אל רעהו, מה אנחנו יושבים פה עד מתנו, אם אמרנו נבוא העיר והרעב בעיר ומתנו שם, ואם ישבנו פה ומתנו, ועתה לכו ונפלה אל מחנה ארם, אם יחינו נחיה, ואם ימיתנו ומתנו³.

2. סיכון עצמי של אחד, כדי להציל את חברו מסכנה

התלמוד מסיק מסיפור מעשה זה, שאין חוששים לחיי שעה כאשר יש סיכוי לחיי עולם⁴, ובכל מקרה של סכנה צריך לדאוג לטובת המסוכן, לפיכך מי שנמצא מתחת למפולת אבנים בשבת, מחללים עליו את השבת, וחוששים לחיי השעה שלו, כי אחרת ימות; ולעומת זאת אם החשש לחיי שעה יביא למותו הוודאי, אין חוששים לחיי השעה כשיש סיכוי להצילו, וכגון שמדובר בחולה מסוכן שוודאי ימות, ויש רופא גוי שספק ירפא אותו וספק יהרגנו (במקום ובזמן שהגויים היו חשודים להרוג יהודים), אין חוששים לחיי השעה של החולה, ומותר לו להתרפא מהגוי⁵; וכן יש מי שכתב, שלחיי שעה אכן חוששים, אלא שכאשר יש ספק חיי שעה מול אפשרות של חיי עולם, מעדיפים את הסיכוי לחיי עולם⁶.

להלן מספר מקורות תלמודיים שמהם דנו הפוסקים בשאלה אם חייב אדם לסכון עצמו עבור חברו:

רבי אימי, רבי יונתן וריש לקיש – המקור העיקרי שממנו דנים כל הפוסקים בנידון הוא הסיפור הבא מהתלמוד הירושלמי:

רבי אימי נתפס על ידי גזלנים מסוכנים. אמר רבי יונתן, יכרך המת בסדינו (כלומר, התייאש מחייו והחשיבו כמת, ואין לו לר' אימי אלא להכין לעצמו תכריכין). אמר רבי שמעון בן לקיש, או שאני הורג או שאני נהרג, אלך ואצילנו בכוח. הלך ופיס אותם גזלנים, ונתנו לו אותם⁷.

יש מהפוסקים שהביאו את הירושלמי והכריעו כדעתו, על פי מעשהו של רבי שמעון בן לקיש, והיינו שחייב אדם להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל חברו מוודאי סכנה⁹; יש מהפוסקים, שדחו הראיה מהירושלמי מכמה סיבות: השאלה

עקרון – באופן כללי קבע אחד הראשונים, שכל העיסוק ברפואה כרוך בסיכונים, "שאין לך ברפואות אלא סכנה, מה שמרפא לזה ממית לזה", ובכל זאת

— וראה מה שדנו בכך הגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו, והגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' קנה סק"ב הע' 14. וראה עוד בפירוש אונים לתורה להגר"ז טורוצקין, פר' מצורע, ובמאמרו של א. בנר, אסיא, עג-עד, תשס"ד, עמ' 37 ואילך. [3] מל"ב ז ג-ד. [4] ע"ז כו ב; טושו"ע יורה דעה קנה א. [5] תוס' שם ד"ה לחיי.

[6] רמב"ן תורת האדם, עניין הסכנה (עמ' לז-לח בהוצאת שעוועל). וראה באריכות בהסבר גמ' זו והשייך לה לעניינינו בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו. [7] רמב"ן תורת האדם, עניין הסכנה (עמ' מג בהוצאת שעוועל). וראה עוד בע' רפואה הע' 55 ואילך. [8] ירושלמי תרומות סוף"ח. [9] כס"מ רוצח א יד, וב"י חו"מ סי' תכו, מהגהות מיימוניות בשם הירושלמי (בהגהות

מיים, אם שותים — שניהם מתים בצמא, שאין המים מספיקים לשניהם, ואם שותה אחד מהם — מגיע ליישוב. דרש בן פטורא, מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהם במיתתו של חברו, שנאמר 'וחי אחיך עמך'¹³, כלומר יחיה עמך, עד שבא רבי עקיבא ולימד 'וחי אחיך עמך', חייך קודמים לחיי חברך'¹⁴, והלכה כרבי עקיבא¹⁵.

יש שהוכיחו מכאן, שאין אדם חייב לסכן את חייו, כדי להציל את חברו ממיתה¹⁶; ויש שהוכיחו להיפך, שדווקא אם שניהם ימותו, אזי ישתה רק בעל המים, אבל אם ספק אם ימותו, אזי ישתו שניהם, כי צריך להכניס עצמו לספק סכנה עבור חברו¹⁷.

שלפנינו היא מחלוקת אמוראים שם; יתכן שלא עשה ריש לקיש אלא משום מידת חסידות; רבי אימי היה גדול מריש לקיש, ולכן היה על ריש לקיש להצילו¹⁰; יש שהתקשו בהבנת שיטת הירושלמי, למה יתחייב לסכן עצמו בקום ועשה כדי לא לעבור על הלאו של 'לא תעמד על דם רעך', הרי אפשר לומר מה ראית שדם חברך אדום יותר, ובעצם הלאו הזה אינו שונה מכל לאו אחר, ונדחה בפני פיקוח נפש כמו כל האיסורים בתורה¹¹; ויש מהפוסקים שהוכיחו, שהתלמוד הבבלי חולק על התלמוד הירושלמי, ופסקו כדעת הבבלי¹².

קיתון אחד של מים — "שנים שהיו מהלכים בדרך, וביד אחד מהם קיתון של

ד; הרב מ. הרשלה, הלכה ורפואה, ב, תשמ"א, עמ' כט ואילך, פ"ו; הרב מ.ג. סלושק, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' קנח ואילך; האדמו"ר מצאנז, בשבילי הרפואה, ו, תשמ"ד עמ' ז ואילך. [12] ואמנם רבים מהפוסקים סבורים, שממקורות שונים בבבלי משמע שהוא חולק על הירושלמי, אך יש שדחו את ההוכחות מכל הסוגיות דלהלן, וכתבו שאין מקור שהבבלי חולק על הירושלמי בנידון — ראה שבט מיהודה שער א פ"ט. [13] ויקרא כה לו. [14] תוי"כ בהר פר' ה; ב"מ סב א. [15] מאירי ב"מ שם; מנ"ח מ' רצו; העמק שאלה שאילתא קמו אות ד. אמנם ראה בשו"ת משפט כהן סי' קמד, שנסתפק כמי ההלכה. וראה עוד על סוגיא זו בע' קדימויות בטפול רפואי הע' 27 ואילך. [16] שו"ת יד אליהו (לובלין) סי' מג; שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' קנה, שם ח"ב סי' רי, ובחי' על ס' המצוות מ' רלח; העמק שאלה שם. [17] שו"ת חות יאיר סי' קמו; שו"ת נשמת חיים בחלק הדרושים די"א ע"א. וראה עוד במאמרו של הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. וראה עוד על ההשלכות של סוגיא זו לנידוננו — ראשון לציון לבעל אור החיים על שו"ע יו"ד רמז א; כלי

מיימוניות שלפנינו ליתא, אך נמצא בדפוס קושטא. וכתבו האחרונים, שהמקור בירושלמי שאליו התכווין ההגמ"י הוא הירושלמי תרומות סופ"ח ה"ל; שו"ת חות יאיר סי' קמו; שו"ת הרדב"ז ח"ה ללשונות הרמב"ם סי' אלף תקפב (ריח) (אמנם בשו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תרכז (ובחדשות אלף נב) משמע, שלדעתו אין להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו — ראה להלן הע' 49, ולכאורה שתי תשובות הרדב"ז סותרות. וראה מה שכתבו בנידון הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך; ס' הרפואה לאור ההלכה, כרך ד, ח"א פ"ב; שו"ת נשמת חיים, בחלק הדרושים די"א ע"א; שו"ת מהרשד"ם חו"ד סי' רד; שו"ע הרב נזקי גוף ונפש ס"ז, דעה א; הגר"ח מברסק (ראה בס' נפש הרב עמ' קסו. וראה שם סיפור המעשה בגר הצדק בוילנא, הגראף פוטצקי, שהגר"א הסתפק בשאלה זו); ערוה"ש חו"מ תכו ד. וראה בביאור הגר"ח הליר לטה"מ ל"ת רצו, שהאריך בדברי הירושלמי. [10] שו"ת יד אליהו סי' מג. וראה אור שמח רוצח ז ח. [11] מנ"ח מ' רלז סק"ב, ובקומץ המנחה מ' רצו; שולחן ערוך הרב או"ח שכט ח. וראה שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' קעד ענף

מעייין משותף – "מעייין של בני העיר, חייהם וחיי אחרים – חייהם קודמים, שאם אינו מספיק לשתית כולם, שתייתם קודמת, שחיך קודמים; חיי אחרים וכביסתם – חיי אחרים קודמים לכביסתם, רבי יוסי אומר כביסתם קודמת לחיי אחרים"¹⁸.

חיוב על המציל להיכנס לספק סכנה²². הלכה כרבי יוסי, שכביסתם קודמת לחיי אחרים²³.

רבי טרפון – "מעשה בבני הגליל, שיצא עליהם קול שהרגו את הנפש. באו לפני רבי טרפון וביקשו ממנו שיחביא אותם. אמר להם: כיצד נעשה? אם לא אחביא אתכם, יראו אתכם; ואם אחביא אתכם, הרי אמרו חכמים שאין לקבל לשון הרע, אבל יש לחוש לו, לכן לכו והחביאו את עצמכם"²⁴. מהראשונים יש שפירשו את חששו של רבי טרפון שמה באמת הרגו אותם בני הגליל את הנפש, ומצד הדין אסור להצילם²⁵; ויש שכתבו, שחששו של רבי טרפון היה שמה הרגו את הנפש, ואם יטמין אותם יסכן את חייו, כי המלך יהרגו, ולכן צריך להיזהר שלא יבוא הפסד לא לו ולא לאחרים²⁶.

יש מי שפירשו, שמדובר במצב שבמניעת הכביסה יש ספק סכנה לכמה בני אדם, ומחלוקת התנאים היא בשאלה אם חייבים להיכנס בספק סכנה, כדי להציל אחרים מוודאי סכנה. ומכאן שלדעת הבבלי אין חיוב להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל חברו מסכנה¹⁹, והיינו משום שצער רב הופך להיות פיקוח נפש²⁰; ויש שכתבו, שלא מדובר בספק סכנה כלל, שכן מדובר במצב שבני העיר האחרת יכולים לטרוח ולהביא מים ממקום אחר, או שיכולים לעקור ממקומם, אלא שהדבר כרוך בצער וסבל²¹, ומחלוקת התנאים היא אם צריך להכניס עצמו לספק סכנה, כדי למנוע צער מהזולת, ובוזה הלכה כרבי יוסי, שאינו חייב בכך, אבל אין ראייה שבמקום סכנה לזולת לא יהא

יש מהפוסקים שהוכיחו מכאן, שאין לאדם לסכן עצמו בספק סכנה²⁷; יש מי שכתב להוכיח מכאן, שבדרך כלל יש לאדם לסכן עצמו עבור הצלת חברו, שאילו ידע רבי טרפון בוודאות שהעלילה

חמדה, פר' כי תצא אות ה; חזו"א יו"ד סי' סט אות ה, ובחור"מ ליקוטים סנהדרין סי' כו; האדמו"ר מצאנו, בשבילי הרפואה, ו, תשמ"ד, עמ' ז ואילך; הרב נ. בר-אילן, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 177 ואילך, בהע' 8. [18] נדרים פ ב. וראה בעניין סוגיא זו בע' משאבים מגבלים הע' 61 ואילך. [19] העמק שאלה, שאילתא קבט אות ד, ושאלתא קמו אות ד; קרן אורה, נדרים שם; זר זהב על או"ה כלל נט דין לח. וראה בתפא"י יומא סופ"ח. [20] ר"ן נדרים שם; שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רי. [21] ס' יחוסי תנאים ואמוראים, ע' בן פטורין, עמ' 41; הפלאה בקונטרס אחרון סי' פ ס"ה. [22] שבת מיהודה

שער א, פ"ט; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' קמה; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. וראה ב"ש אבהע"ז סי' פ סקי"ב. [23] שאילתות, שאילתא קמו; ב"ש אבהע"ז סי' פ סקי"ב; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' כב; שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' רי. [24] נידה סא א. [25] רש"י שם ד"ה מיחש; ס' חסידים סי' תרפג. [26] תוס' שם ד"ה אטמרינכו, בשם שאילתות דרב אחאי (והוא בשאלתא קבט). וראה רא"ש שם פ"ט סי' א. [27] שו"ת יד אליהו סי' מג; אגודת אזור, ספר הדרשות סוף דרוש א לחודש אלול, ד"ג ע"ב, ודל"ח ע"ב (הובא בפת"ש חו"מ סי' תכו סק"ב). והיינו על פי פירוש

יש שהוכיחו מכאן, שאין אדם חייב להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מסכנה, אלא רק שחייב להוציא הוצאות על הצלתו³⁵; ויש שדחו ראייה זו, כי המדובר בסוגיא זו במצב שיש ספק בהצלת המסוכן, שאז באמת אין חיוב למציל להכניס עצמו לסכנה, אבל אילו היתה ההצלה וודאית – חייב להציל³⁶.

אמימר, מר זוטרא ורב אשי ישבו בפתח ביתו של המלך אזגדר. חלף לפנייהם האיש שמביא מזון לפני השרים. ראה רב אשי שמר זוטרא מחוויר ופניו זועפים, כי נתאווה למזון. לקח רב אשי באצבעו מן המזון, ושם בפיו של מר זוטרא. אמר לו הממונה, הפסדת את סעודת המלך! אמרו שוטרי המלך לרב אשי, מדוע עשית זאת? אמר להם רב אשי, מי שעושה מאכל כזה, אין ראוי שיאכל המלך מאכל מידו. אמרו לו מדוע? אמר להם, בשר של חזיר מצורע ראיתי במאכל וכו'. בדקו ומצאו כדבריו, שנעשה לו נס ונמצא שם בשר חזיר מצורע. אמרו חכמים לרב אשי, מדוע סמכת על הנס? אמר להם, ראיתי רוח צרעת שפרחה על מר זוטרא³⁷.

היא שקר, היה מסתכן להצילם²⁸; יש שדחו ראייה זו מכמה סיבות: המדובר במצב שיכלו להחביא עצמם במקום אחר, ולכן לא היה זה בגדר וודאי סכנה של הניצולים; אם היה נודע למלכות היו הורגים גם את הניצולים, ומכאן שגם הצלתם היתה בספק, ולכן לא צריך להכניס עצמו לספק סכנה עבור ספק הצלה²⁹; ויש מי שכתב, שלאור העובדה שאפשר לפרש את הסוגיא בכמה דרכים, אין להביא ראייה מסוגיא זו לכאן או לכאן³⁰.

מתוך גדרי חיוב הצלה – בדין חיוב ההצלה של הזולת מסיק התלמוד, שמהפסוק 'והשבתו לו'³¹ – לרבות אבדת גופו, נלמדת ההלכה שחייב להצילו בגופו, ומהפסוק 'לא תעמד על דם רעך'³², נלמדת ההלכה שחייב לטרוח ולשכור מצילים³³. ויש מי שכתב, שמפסוק זה הוזהרנו להשתדל בהצלת חברינו ולשית עשות לעזרתם בעת צרה, ואם יש לך כוח להציל בעצה או בהשתדלות, ואתה מראה את נפשך שאין בך יכולת, יקצר כוחך מידה כנגד מידה³⁴.

ע. [35] ערוך לנר סנהדרין עג א; שו"ת יד אליהו סי' מג; אגודת אוזב ספר הדרשות סוף דרוש א לחודש אלול, דל"ח ע"ב; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' קנה, ובספרו על המצוות מ' רלח. וראה עוד בהעמק שאלה, סוף שאילתא קבט; אמרי בינה חאו"ח סי' יג אות ה. [36] כלי חמדה, פר' כי תצא; ר' חיים הליר על ס' המצוות, עמ' קעה; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך – על פי הר"ן בחידושו שם. וראה עוד בשו"ת יחל ישראל ח"ב סי' עג, מה שדן לעניינינו מדיני רודף. [37] כתובות סא א. הובא ברא"ש יומא סי' יג.

השאילתות. [28] העמק שאלה, שאילתא קבט אות ד, ושאילתא קמו אות ד. אך ראה מאמרו של הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך, שדחה שיטה זו. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' ע. [29] שו"ת עמודי אור סי' צו; זר זהב על או"ה כלל נט דין לח; כלי חמדה פר' כי תצא; שבט מיהודה, שער א פ"ט; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. [30] שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' מה. [31] דברים כב ב. [32] ויקרא יט טו. וראה ע' לא תעמד על דם רעך. [33] סנהדרין עג א. [34] שערי תשובה לרבנו יונה שער שלישי אות

יש שהוכיחו מכאן, שצריך להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל חברו מסכנה, אך דחו זאת מכמה סיבות: המדובר במצב שרב אשי היה בטוח בצדקתו, ולא ראה בכך נס, ולא היה כלל בגדר סכנה³⁸; רב אשי היה מקורב למלכות, ולכן לא היה בגדר סכנה³⁹; ויש מי שהוכיח מכאן, שאדרבה אסור להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל חברו מסכנה, שכן חז"ל הקפידו על רב אשי שסמך על הנס⁴⁰.

בנוסף למקורות המצויינים לעיל דנו הפוסקים באירועים שונים במקרא ובסוגיות נוספות בתלמוד ביחס לשאלה אם צריך אדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל חברו מוודאי סכנה אם לאו⁴⁵.

רוצה שברח לעיר מקלט — אינו יוצא מעיר מקלטו, אפילו כל ישראל צריכים לתשועתו, שמא ייהרג על ידי גואל הדם⁴¹.

להלכה — נחלקו הפוסקים אם חייב אדם לסכן עצמו מספק, כדי להציל את

יש מי שהוכיח מכאן, שאין לאדם

להביא ראייה ממעשים שקודם מתן תורה להלכות הנהוגות לאחר מתן תורה. ובשו"ת אבן פנה ח"ב סי' קפו, הביא הסבר זה גם ביחס לאברהם וליהודה. ובס' גבורת יצחק על התורה סי' טו, תירץ את ענין אברהם בכך שלפי המדרש נועדה מלחמת המלכים נגד אברהם, ולפיכך חלו עליו דיני מלחמה, ששם בוודאי מותר וצריך להסתכן; אסתר מלכה, שסיכנה עצמה בהיכנסה אל אחשוורוש כדי להציל את כלל ישראל (ראה נשמת חיים דרשות ד"א ע"א; הגהות זר זהב על או"ה כלל נט אות כא; אור שמח רוצח ז ח; כלי חמדה ריש פר' פנחס; שו"ת משפט כהן סי' קמג); וכן דנו ממעשי ניסים של צדיקים, שסיכנו עצמם עבור כלל ישראל, כגון רבי חנינא בן דוסא (ברכות לג א), הרוגי לוד (ב"ב י ב), ועוד (ראה תו"ת ויקרא פי"ט פס' טז; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך). וראה להלן הע' 101 ואילך, בענין הצלה של כלל ישראל. ועוד דנו מהדין במשנה הוריות יג א, שהאדם עצמו קודם לכולם להצלת עצמו, ומכאן שאין לו חיוב להכניס עצמו לסכנה עבור חברו (ראה שו"ת

[38] הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. [39] זר זהב על או"ה כלל נט אות כא. [40] קרבן נתנאל על רא"ש יומא סי' יג אות ד. [41] מכות יא ב; רמב"ם רוצח ז ח. [42] אור שמח רוצח ז ח. וראה במשך חכמה שמות ד יט, שהוכיח כנ"ל דלא כהירושלמי מהפסוק בתורה, שמשא לא חזר להציל את בני ישראל עד שמתו האנשים המבקשים את נפשו (שמות ד יט). [43] כלי חמדה פר' פנחס אות א; שו"ת היכל יצחק חאו"ח סי' לט. [44] שבט מיהודה שער א פ"ט. ומהפסוק בשמות בענין משה אין ראייה, כפי דרשת חז"ל על הפסוק (גדרים סה א), או מפני שאם היה חוזר ונהרג לא יכול היה ממילא להושיע את ישראל. וראה עוד במאמרו של הרב מ.י. סלושץ, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' קנח ואילך. [45] דוגמאות לדיונים אלו: אברהם הסתכן כדי להציל את לוט (בראשית יד יב-טז); יהודה הסתכן כדי להציל את בנימין (בראשית מד א); משה רבנו הסתכן כדי להציל את העברי המוכה ביד המצרי (שמות ב יא). אכן, כבר כתב המשך חכמה בענין משה והעברי המוכה, שאין

חברו מוודאי סכנה:

ג. פרטי דינים

1. סיכון עצמי של חולה בביצוע פעולה רפואית

גדרי סיכון בניתוחים – חולה שנותרו לו רק חיי שעה⁵⁰, ומציעים לו לעבור ניתוח או טיפול מסוכן אחר, שאפשר שהטיפול או הניתוח יגרמו להבראתו ויחיה חיי עולם, אבל אפשר שימות מהר יותר כתוצאה מהטיפול לעומת המהלך הטבעי של מחלתו, מותר לו לעבור ניתוח זה או טיפול זה⁵¹; ולא רק שמותר לאדם לסכן את חיי השעה שלו עבור חיי עולם

יש אומרים, שחובתו להסתכן⁴⁶. ולשיטה זו – יש הסבורים, שלא רק שחייב אדם להסתכן כדי להציל את חברו, אלא שמותר לו גם להקריב את חייו למען מטרה זו⁴⁷; ויש הסבורים, שאסור לאדם לוותר על חייו, ודין חיין קודמים הוא דין מוחלט ולא רק זכות קדימה, ולכן אם יש סכנה וודאית למציל, אסור לו לכל הדעות להיכנס לסכנה כזו, כדי להציל את חברו⁴⁸; ויש אומרים, שאין חובה לאדם לסכן עצמו עבור חברו, אך רשאי הוא לעשות כן⁴⁹.

רצו, ופת"ש חו"מ סי' תכו בשם אגודת אוזב ספר הדרשות סוף דרוש א לחודש אלול, ד"ג ע"ב, שהוכיחו מכאן שלדעתו של הרדב"ז אין להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו. וראה באמרי בינה חאו"מ סי' יג, מה שתמה על הרדב"ז הזה. וראה לעיל הע' 9; או"ה כלל נט דין לח (הובא בבאר היטב או"ח סי' שכט סק"ו); כנה"ג חו"מ סי' תכה בהגה"ט אות יח, ושם סי' תכו בהגב"ז אות א; סמ"ע חו"מ סי' תכו סק"א, בדעת הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש, הטור, והשו"ע; שו"ת חקקי לב חחו"מ סי' כו; אגודת אוזב שם; א"ר או"ח סי' שכט סק"ח; שו"ע הרב או"ח שכט ח, ושם נוקי גוף ס"ז, דעה ב; העמק שאלה שאילתא קמו אות ד; קרבן נתנאל על רא"ש יומא סי' יג אות ד; שו"ת יד אליהו סי' מג; מנ"ח מ' תכו; אור שמח רוצח ז ח; מ"ב סי' שכט סק"ט. וראה עוד בנידון במאמרו של הרב י. נבון, תחומין, ד, תשמ"ג, עמ' 153 ואילך. [50] בהגדרת מצב זה – ראה ע' נוטה למות (ב), הע' 168 ואילך. [51] טושו"ע יו"ד קנה א; תשב"ץ על כתובות ח א (הובאו דבריו בדרכ"ת יו"ד סי' קנה סק"ב); שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' עה (הובאו דבריו בפת"ש יו"ד סי' שלט סק"א); גיליון מהרש"א יו"ד סי' קנה ס"א; בית מאיר יו"ד סי' שלט ס"א; תפא"י יומא פ"ח אות יא; בינת אדם שער איסור והיתר, כלל פח שאלה צג; שו"ת בנין ציון ח"א סי' קיא; אורחות

יד אליהו סי' מג). [46] כס"מ רוצח א יד, בשם הירושלמי; ב"י ובי"ח חו"מ סי' תכו; שו"ת הרדב"ז ח"ה ללשונות הרמב"ם סי' אלף תקפב (ריח); שו"ת חות יאיר סי' קמו; שו"ע הרב הל' נוקי הגוף והנפש ס"ז, לשון א; ח"י חת"ס כתובות טא ב ד"ה מ"ט; שו"ת נשמת חיים בחלק הדרושים די"א ע"א; שו"ת מהרש"ם חיו"ד סי' רד; שו"ת עמודי אור סי' צו; כלי חמדה פר' כי תצא; הגר"ח מבריסק (ראה בס' נפש הרב, עמ' קסו); ערוה"ש חו"מ תכו ד. וראה תפא"י ברכות מ"א אות ג, שמותר להכניס עצמו לספק סכנה בשביל לקיים מצווה, אבל בתנאי שלא שכיח היוקא (וראה מה שכתב על דבריו בס' לאור ההלכה עמ' יד. על סיכון עצמי של חולה כדי לקיים מצוות – ראה ע' חולה הע' 88 ואילך, וע' יום הכפורים הע' 71 ואילך. וראה עוד מאמרו של הרב א. רוט, עמק הלכה, ב, תשמ"ט, עמ' 59 ואילך). [47] ראה שו"ת הלכות קטנות ח"א סי' רכט; שו"ת משפט כהן סי' קמג. [48] מהר"ם שיק על ס' המצוות מ' רלח; שבט מיהודה שער ראשון פ"ח אות ה; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד. וראה מאמרו של הרב נ. בר-אילן, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 177 ואילך. וראה בשו"ת משפט כהן סי' קמד אות טו, שנסתפק בשאלה זו. [49] ס' חסידים סי' תרעד; שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תרכז (ובחברות אלף נב. וראה בקומץ המנחה מ'

בשב ואל תעשה, אלא הדבר מותר גם בקום ועשה⁵².
 עולם – מותר⁵⁸.

נוטה למות – כאשר החולה צפוי למות ממחלתו בתוך חודש ימים, ויש אפשרות לתת טיפול חלקי, שימנע את מותו הקרוב, אבל יהא צורך בטיפולים וניתוחים חוזרים בעתיד, וגם חייו יהיו חיי סבל, ולעומת זאת יש אפשרות לבצע ניתוח גדול שיתקן את המצב החולני בצורה יסודית ללא צורך בטיפולים חוזרים וללא סבל בהמשך חייו, אלא שבגין היות הניתוח גדול ומסוכן יש סיכון שהחולה ימות מהניתוח עצמו, יש להעדיף את האפשרות השניה⁵⁹.

יש מי שכתבו, שדווקא אם הניתוח עשוי לרפא את החולה ממחלתו, מותר לו להסתכן, אף אם הטיפול עלול לקרב את מותו; אבל אם גם לאחר הניתוח יישאר במחלתו ובסכנתו, אלא שללא הניתוח

יש אומרים, שההיתר הוא דווקא אם הסיכויים להצלחת הניתוח הם לפחות מחצה על מחצה⁵³; יש מי שסבור, שאמנם אין צורך בסיכויים של 50%, אך מכל מקום צריך לפחות סיכויים של 30%⁵⁴; ויש אומרים, שאפילו אם קרוב יותר שימות מהניתוח, אך יש סיכויים שיחיה חיי עולם – מותר; ואפילו אם הוא ספק רחוק שיתרפא מהניתוח, ויותר קרוב שימות תיכף בעת הניתוח – מותר, כי לא חוששים במצב כזה לחיי שעה, כשהדבר נעשה לטובתו⁵⁵, ויש מי שכתב, שגם 5% סיכויים מספיקים להסכמה לניתוח בתנאים כאלו⁵⁶, אלא שאין כופים עליו ניתוח בתנאים אלו, ואם הוא מסרב, אין דינו כמאבד עצמו לדעת, ושומעים לו, ודין זה הוא בין אם הרופא הוא יהודי ובין אם הוא גוי⁵⁷; ויש מי שכתב, שדין זה נכון גם בגוי, היינו שאם הוא מבקש

עולם דוחה חיי שעה אפילו בקום ועשה, אלא שמכל מקום יש לצמצם את החידוש. וראה מה שכתב הגרי"ש אלישיב, מוריה אלול תשנ"ח (גליון רגג-ד), לחלוק על האחיעזר, אלא שלא כתב שם מה מידת הסיכון המותרת. [55] שו"ת אחיעזר חיו"ד סי' טז אות ו; הגרא"י אונטרמן, נועם, יג, תשל"ט, עמ' א ואילך; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' כה פ"ז; שו"ת יחל ישראל ח"ב סי' ס; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתסג. [52] הרב נ. בר-אילן, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 177 ואילך. [53] משנת חכמים על הל' ע"ז, ביבין שמועה סוסי' לט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ה סק"ה. [54] שמעתי מהגרי"י זילברשטיין, בשם הגרי"ש אלישיב. נימוקו הוא שמעיקר הדין היה צריך להיות 'שב ואל תעשה', ולא לסכן בידיים חיי שעה, שגם בזה יש גדר רציחה, אלא שמעשה המצורעים (ראה לעיל הע' 2 ואילך) מלמד שחיי

חיים החדש (המהרש"ם) על או"ח סי' שכח ס"י; שו"ת בית דוד ח"ב סי' שמ; שו"ת מלמד להועיל חיו"ד סי' קד; שו"ת יד הלוי ח"א חיו"ד סי' רו; שו"ת משפט כהן, סי' קמד אות ג; שו"ת אחיעזר חיו"ד סי' טז אות ו; הגרא"י אונטרמן, נועם, יג, עמ' ה ואילך; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יג; שם ח"י סי' כה פ"ז; שו"ת יחל ישראל ח"ב סי' ס; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתסג. [52] הרב נ. בר-אילן, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 177 ואילך. [53] משנת חכמים על הל' ע"ז, ביבין שמועה סוסי' לט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ה סק"ה. [54] שמעתי מהגרי"י זילברשטיין, בשם הגרי"ש אלישיב. נימוקו הוא שמעיקר הדין היה צריך להיות 'שב ואל תעשה', ולא לסכן בידיים חיי שעה, שגם בזה יש גדר רציחה, אלא שמעשה המצורעים (ראה לעיל הע' 2 ואילך) מלמד שחיי

הסכנה היא קרובה, ועל ידי הניתוח הסכנה מתרחקת, אסור לעשות הניתוח, אם יש חשש שהוא יקרב את מותו⁶⁰.

רשות או חובה – אין חיוב על החולה להיכנס לסכנה בניתוח שעשוי לרפאותו אבל עלול לקרב מותו, אלא שהוא רשאי לעשות כן; אבל אם רוב הסיכויים שהניתוח יצליח, חייב לעשות הניתוח, שהרי אדם מצווה לחיות⁶¹; ויש מי שכתב, שבמקרה כזה צריך אפילו לכפות על החולה את הניתוח בעל כורחו⁶².

ספק או הוודאי – ההיתר לאדם לסכן עצמו בריפוי הוא דווקא כשיש וודאות בצורך בניתוח, שאם לא כן החולה ימות בוודאי, אבל כשיש ספק אם יש צורך בניתוח, ואולי יוכל החולה לחיות גם ללא הניתוח, ומאידך יש ספק שהניתוח יקרב מותו, אסור להכניס עצמו לספק זה⁶³.

ללא חשש סכנת חיים – יש מי שכתב, שחולה במחלה שאיננה מסכנת את חייו, אלא שהוא סובל ממחלתו או שהוא מוגבל, ויש אפשרות לנתחו ולרפאותו

מסבלו, אבל יש סיכון בניתוח, והוא עלול למות ממנו, אסור לעשות ניתוח זה⁶⁴; ויש מי שכתבו, שאם הוא סובל מיסורים קשים, אף שאין מחלתו מסכנת את חייו, אמנם אין להורות לו לעשות הניתוח, אבל אם רוצה בכך, מותר לו להסתכן, כדי למנוע יסורים קשים⁶⁵.

הסכמה וסירוב – ההיתר לסכן חיי שעה כדי לזכות בחיי עולם הוא דווקא אם החולה מסכים לכך, והסכמתו מועילה ואינה נחשבת כאיבוד עצמי לדעת, וכמו כן אם הוא מסרב, אין זה נחשב כאיבוד עצמי לדעת, ויש לו זכות לסרב⁶⁶.

רופא יהודי או גוי – יש מי שכתב, שההיתר להכניס חולה לספק חיי שעה כדי להצילו לחיי עולם הוא דווקא לרופא גוי, אבל לרופא יהודי אסור לגרום ספק רציחה⁶⁷; ויש מי שכתבו, שגם לרופא יהודי מותר לבצע הניתוח⁶⁸, ואדרבה עדיף שרופא יהודי יעשה הניתוח⁶⁹.

מחלוקת בין הרופאים – בחולה שימות בוודאי ממחלתו, אבל יש מחלוקת

[60] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו; שו"ת יחל ישראל ח"ב סי' ס. וכן משמע מתוס' שאנץ ע"ז כו ב, שנדפס בשיטת הקדמונים. וראה עוד מאמרו של הרב מ.י. ריזל, עמק הלכה-אסיא, א, תשמ"ו, עמ' 118 ואילך. [61] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו. [62] שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתסג, ושם ח"ג סי' שנו. [63] בנין אב ח"א סי' נ אות א. [64] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו; שו"ת תשובות והנהגות ח"א סי' תתסג. וראה שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ה סק"ה. [65] מור וקציעה סי' שכח; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יג, אות ב; הרב ל.ג. הלפרין,

הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' קלט ואילך. [66] ספר החיים או"ח סי' שכח; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יג; הרב מ. שטרנבוך, בשבילי הרפואה, ג-ד, תשמ"מ, עמ' קיא ואילך; שו"ת לב אריה ח"ב סי' לה. [67] משנת חכמים, על הל' ע"ז ביבין שמועה סוסי' לט, הובא בשו"ת אחיעזר חיו"ד סי' טז אות ו. וראה מאמרו של הרב מ. שטרנבוך, בשבילי הרפואה, שם. [68] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קיז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד, סי' יג, אות ב, ושם ח"ז סי' עב אות' ד-ו. וראה בשו"ת חת"ס חיו"ד סי' עו. [69] שו"ת אחיעזר שם; שו"ת

מסויימות מחליש החיסון המלאכותי את החיסון הטבעי של הגוף ובכך נגרם נזק לתינוק; אמונות דתיות מסויימות⁷⁵ רואות בכל התערבות רפואית פגיעה דתית בדרך הטבעית של העולם; חשש מפני סיכונים שמתרחשים בגין החיסונים; צידוקים רפואיים ואפידמיולוגיים שונים, שבתנאים רגילים אין חשש להידבקות הילדים בעתיד, ולכן מיותר לתת טיפול רפואי כזה⁷⁶.

על פי ההלכה מותר לאדם להכניס עצמו לספק סכנה של חיסון נגד אבעבועות שחורות, כדי להימנע ממחלה זו שהיא סכנה ממשית, והיינו שמותר להכניס עצמו לסכנה רחוקה, כדי להציל עצמו מסכנה קרובה, ומותר להציל עצמו בספק רחוק של סכנה עכשווית, כדי להינצל מסכנה חמורה בעתיד⁷⁷.

בכל רפואה מונעת, אף שכרגע אין סכנה, מותר ואף חובה לאדם לפעול בסכנה מועטת כעת, כדי למנוע סכנה גדולה בעתיד, ואף יש כוח בידי הרשויות לכפות חיסון המוני, כדי להציל את הכלל ממחלות נגיפיות מדבקות⁷⁸.

מחלות התקפיות — מותר לאדם להכניס עצמו לספק סכנה בטיפול במחלה שבאה בהתקפים שמסכנים את חיי החולה, למרות שבכל פעם שהתקף

בין הרופאים אם הניתוח המוצע יועיל — יש מי שכתב, שהולכים על פי הכללים של מחלוקת רופאים ביום הכפורים⁷⁰, וכן שאין חוששים לחיי שעה, וספק נפשות להקל. ולפיכך, בין אם הרופאים הנחלקים שווים במספרם; ובין אם רוב הרופאים אומרים שלא יצליח הניתוח, אבל יש מיעוט שאומרים שיצליח; ובין אם בקרב המיעוט המתנגד לניתוח יש בקיאים ומומחים יותר מאשר בקבוצה התומכת בניתוח; ובין אם התומכים בניתוח הם רופאים גויים, בכל אלו מותר לחולה להסכים לניתוח⁷¹; ויש מי שכתב, שבכל מקרה של סיכון חיי שעה עבור חיי עולם צריך לעשות זאת על פי דעת רוב ניכר של הרופאים המומחים בעיר, היינו רוב כפול, ובהסכמת החכם שבעיר⁷².

אם חלק מהרופאים אומרים שהחולה ימות ממחלתו אם לא ינתח, וחלק מהם אומרים להיפך, שממחלתו לא ימות, אבל ימות מהניתוח — יש מי שכתב, שלא יעשו הניתוח, ושב ואל תעשה עדיף⁷³; ויש מי שכתב, שגם במקרה כזה מותר לעשות הניתוח, כי אין אנו חוששים לחיי שעה⁷⁴.

חיסונים ורפואה מונעת — במקומות שונים בעולם יש אחוז קטן של הורים המסרבים לתת חיסון כלשהו לילדיהם. נימוקיהם: על פי תורות הומיאופטיות

תורה או"ח סי' שכח סי'. [75] בעיקר Christian Scientists. [76] ראה לדוגמא Simpson N, et al, *BMJ* 310:227, 1995. [77] תפא"י יומא פ"ח אות ג. [78] הרב י. שפרן, פסקי דין — רפואה ומשפט, א, 1989, עמ' 79 ואילך.

אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' לו. [70] ראה ע' יום הכפורים הע' 245 ואילך. [71] ספר החיים לר"ש קלוגר, או"ח סי' שכט פ"ט; הרב מ. שטרנבוך, בשבילי הרפואה, שם. [72] שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' עה. [73] ספר החיים, שם; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יג אות ב. [74] דעת

חולף, חולפת גם הסכנה⁷⁹.

2. סיכון עצמי של האחד, כדי להציל את חברו מסכנה

ניתוחים מקובלים – יש מי שמשמע ממנו, שאם מקובל לעשות ניתוחים או טיפולים מסויימים, גם אם יש בהם סיכון, מותר לאדם להסתכן בהם לרפואתו, אף שהוא לפעמים נגד כללי ההלכה בנידון, והוא על פי הכלל שכיוון שדשו בה רבים, שומר פתאים ה⁸⁰; ויש מי שכתב, שמותר לאדם להסכים לניתוח שיש לו תועלת ממנו והוא לצורך מניעת צער, גם אם אין שום הכרח חיוני בניתוח כזה, אך בתנאי שהסיכון הוא קטן ביותר, כגון שכל הסיכון כרוך בעצם ההרדמה, שכיום נחשב לסיכון מזערי⁸¹.

יישוב הדעת ומתינות – ומכל מקום, בכל המקרים שמותר לסכן חיי שעה של חולה, צריך ההיתר להיות בדרך מתונה וביישוב הדעת⁸², בהסכמת בית הדין, ועל פי הרופאים היותר מומחים⁸³.

ספק סכנה למציל – כתבו רבני דורנו, שלהלכה הסכימו רוב האחרונים שאין אדם צריך להכניס עצמו לספק סכנה, כדי להציל את חברו מוודאי סכנה⁸⁴.

אמנם גם לשיטה זו מצינו חילוקי מצבים שונים, שדנו הפוסקים לחייב או להרשות סיכון עצמי לצורך הצלת הזולת:

אסור או רשאי – יש אומרים, שמחלוקת הפוסקים⁸⁵ היא רק אם יש חיוב להסתכן כדי להציל חברו מסכנה, אבל לכל הדעות רשאי המציל לעשות כן, והוא ממידת חסידות⁸⁶, ומי שנדבה רוחו להציל את הזולת גם על ידי סיכון עצמו – אשרי חלקו⁸⁷; יש הסבורים, שהמחלוקת היא על עצם ההיתר, ולדעת האוסרים יש אמנם איסור להסתכן⁸⁸; ויש מי שכתב,

עמ' סא ואילך; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' מה, וח"י סי' כה פ"ז ופ"ח, וחט"ו סי' ע, וחט"ז סי' כג; שו"ת יחל ישראל ח"ב סי' עג. וראה לעיל בחלק ב(2). [85] ראה לעיל הע' 48-49. [86] העמק שאלה, שאילתא קכט אות ד; תפא"י יומא פ"ח אות ג; שו"ת משפט כהן סי' קמד אות טו; הגר"י ויינברג, קובץ יד שאול עמ' שצא ועמ' שצג בהערות (וכתב שם, שאם החמיר על עצמו, ומסר נפשו להציל את חברו, מיקרי קדוש וחסידי); שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד; הרב נ. בר-אילן, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 177 ואילך. וכן משמע מערוה"ש חו"מ תכו ד. [87] הרב י. זילברשטיין, בשבילי הרפואה, י, תשנ"ג, עמ' נח ואילך; הנ"ל, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 3 ואילך. וראה עוד שו"ת חת"ס חיו"ד סי' קמה; כלי חמדה, פר' כי תצא, ה. וראה מאמרו של הרב י. אריאל, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 66 ואילך. [88] שו"ת מקדשי השם ח"א שער מחמדים אות

[79] שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ז סק"א-ב. [80] ראה ח"י תשב"ץ על כתובות, הובא בדרכ"ת יו"ד סי' קנה סק"ב; שו"ת לבושי מרדכי חיו"ד מהדו"ת סי' פז; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ז סק"א-ב. וראה בגר"י שומר פתאים ה' – בנספח לערך זה. [81] שו"ת שבט הלוי ח"י סי' רצב אות א. [82] שבות יעקב ח"ג סי' עה. [83] משנת חכמים, על הל' ע"ז ביבין שמועה סוסי' לט, הובא בשו"ת אחיעזר שם. ואגב, מבחינה משפטית נידונה סוגיא זו בבית המשפט העליון – בג"צ 30/82, ראובן מעין ואח' נ' המנהל הכללי של משרד הבריאות, פ"ד לו(2), 477. וראה על ההיבטים ההלכתיים בפסיקה זו במאמרו של ש. שילה, משפטים, יב: 565, 1982. [84] מ"ב סי' שכט סקי"ט; שבט מיהודה שער א פ"ט; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד; שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קג; יחיה דעת ח"ג סי' פד, והגר"ע יוסף, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג,

שקודם מתן תורה היה מותר לאדם להסתכן עבור הצלת חברו, אבל מאז מתן תורה יש איסור בדבר, כי הוא היוזק כללי להכלל כולו, וכולם הם מרגישים בהיעדרו, ואיך רשאי להזיק להכלל⁸⁹.

ולשיטה זו יש מי שכתב, שהכוונה שכל ספק סכנה שמחללים בגללה את השבת, אין המציל חייב להיכנס בה כדי להציל את חברו, ואפילו בספק סכנה הנוטה יותר להצלה⁹⁴.

מידת ספק הסכנה למציל ולניצול – יש מי שכתב, שאם הספק נוטה יותר אל ההצלה, חייב המציל להיכנס לקצת סכנה ולהציל את חברו, ואם לא הציל, עובר משום 'לא תעמד על דם רעך'⁹⁰; ואם הספק נוטה לוודאי, ואפילו כשהספק שקול, אינו חייב למסור נפשו⁹¹. ובשיטה זו יש מי שכתב, שהכוונה לכל מידת סכנה שאדם מוכן ליטול על עצמו ולהסתכן בה למען תועלתו הפרטית, כגון לרווח ממון, או למען כבודו, שבסיכון כזה חייב להיכנס גם למען הצלת חברו, אבל כאשר יש חשש גדול של סכנה, שאדם לעולם לא מכניס עצמו לתוכה אפילו תמורת הון רב, או כאשר יצטרך להיכנס לסכנה של עינויים קשים, לא יכניס עצמו גם להצלת חברו⁹²; ויש מי שכתבו, שבשום מקרה אין חיוב להכניס עצמו לידי ספק מיתה⁹³.

דעת המתירים לאדם להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו היא דווקא אם ההצלה היא וודאית, שאז אף אם המציל מסתכן – מותר; אבל אם הצלת המסוכן לא תלויה בחיי המציל, ואף אם המציל ימות, יש ספק אם המסוכן יינצל, אסור להסתכן⁹⁵; ויש מי שכתב, שגם אז מותר להסתכן⁹⁶.

ההיתר להסתכן עבור חברו הוא דווקא כשיש רק ספק סכנה למציל, אבל אם יש סכנה וודאית למציל, אסור לו להסתכן עבור חברו⁹⁷. אבל אם מדובר בצדיק גדול, שמובטח לו שיתקיים נס על ידו – יש מי שכתב, שיכול הוא לעשות פעולות שבסתם בני אדם הם נחשבים כסכנה, כדי להציל אחרים מסכנה⁹⁸.

ד, ובהערה שם; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' מה; שם ח"י סי' כה פכ"ח. וכן משמע מאו"ה כלל נט דין לח (וטעמו משום שנאמר 'חיי אהיך עמך' (ויקרא כ ה) – חייך קודמים לחיי חברך (ב"מ סב א), ולבאורה כן משמע משו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תרכו, שאסור להסתכן כדי להציל חברו, שהרי קרא לאדם כזה 'חסיד שוטה', וראה סוטה כא ב, וירושלמי סוטה ג ד – שביטוי זה משמעו איסור. [89] משך חכמה דברים לד ח. אך ראה במאמרו של הרב בר-אילן שם, הע' 20, 20א. וראה בשו"ת משפט כהן סי' קמד אות טו, שנסתפק בשאלה זו. [90] ראה ע' לא תעמוד על דם רעך. [91] שו"ת הרדב"ז ח"ה ללשונונת הרמב"ם סי' אלף תקפב (ריח). וראה הגר"ע יוסף,

דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. [92] הרב י. זילברשטיין, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 3 ואילך; כנ"ל, בשבילי הרפואה, י, תשנ"ג, עמ' נח ואילך. וראה שבט מיהודה שער א פ"ט. [93] שו"ע הרב או"ח שכט ח. [94] הרב י. זילברשטיין, אסיא, ובשבילי הרפואה, שם. [95] הגר"ח הליר, על ס' המצוות לא תעשה רצו; שו"ת עמודי אור סי' צו; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. [96] כלי חמדה, פר' כי תצא, סי' ו אות ה, שלדעת המתירים לאדם להסתכן עבור חברו, מותר גם בספק הצלה. [97] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ה. [98] הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה

סכנה עקב פשיעה עצמית – אם אדם גרם במעשיו שייכנס למצב של סכנה, לכל הדעות אין חיוב על אחרים להיכנס לסכנה עבור הצלתו⁹⁹.

רבים, לבין הצלת כלל ישראל, שכל יחיד חייב לסכון עצמו עבורם¹⁰³. ומכל מקום אין לכפות אדם למסור נפשו להצלת הרבים¹⁰⁴.

יש מי שכתב, שמטייל שלא שמר על הוראות הבטיחות ונקלע למצב של סכנה, אין לראות בו כמי שהכניס עצמו למצב של סכנה, כי לא התכוונו למות למרות חוסר הזהירות, ולכן חייבים להצילם; אבל מטיילים שנקלעו מספר פעמים למצבי סכנה מתוך חוסר זהירות וזלזול, אין חובה למצילים להכניס עצמם לסכנה עבור מטיילים כאלו¹⁰⁰.

סיכון של רופא – יש מי שכתב, שביחס לרופא לכל הדעות אין איסור להיכנס לספק סכנה, ובוודאי שלא ייקרא חסיד שוטה אם יגיש עזרה רפואית. לפיכך, מותר לרופא לטפל בחולה במחלה מדבקת, עם הזהירות המתחייבת מפעולה כזו¹⁰⁵. טעמו: בדרך כלל המחלות המדבקות אינן מסכנות את המטפל בצורה וודאית; התורה נתנה רשות לרופא לרפא, ולא מצינו חילוק בין חולה במחלה מדבקת ושאינה מדבקת; ברופא אפשר לומר שזהו גדרו של עולם; כיוון שהרופא עוסק במלאכתו לפרנסתו, מצינו שיותר להסתכן בספק סכנה עבור פרנסה.

הצלה של כלל ישראל – יש מי שכתב, שלדעת האוסרים לסכון עצמו עבור חברו, הוא הדין שאינו מחוייב לסכון עצמו אפילו עבור הצלת כלל ישראל¹⁰¹; יש הסבורים, שעבור הצלת כלל ישראל מחוייב כל יחיד לסכון עצמו לכל הדעות¹⁰²; ויש מי שחילק בין הצלת רבים מישראל, שאם אין היחיד בכלל הסכנה, אינו מחוייב להיכנס לסכנה עבורם, ובזה אין הבדל בין הצלת יחיד לבין הצלת

וכמו כן יש מי שכתב, שאין חובה על רופאה בהריון לטפל בילד הסובל מאדמת מחשש שתידבק במחלה, וייגרם נזק לעובריה, אבל אם רוצה להתמסר להצלת החולה, מותר לה, ואשרי חלקה¹⁰⁶.

ואילך. וראה ברכות לג ב, במעשה רבי חנינא בן דוסא והערוד, וראה במהרש"א שם, ובתורה תמימה ויקרא יט טו. [99] שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' מה. [100] הרב י. אריאל, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 66 ואילך. [101] משך חכמה שמות ד יט, ואור שמח רוצח ז ח. [102] כלי חמדה, פר' פנחס, אות א; שו"ת היכל יצחק חאו"ח סי' לט (וראה מה שכתב בשו"ת הגר"א הרצוג חאו"ח ח"א סי' מח אות ז); שבט מיהודה שער א פ"ט; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך; שו"ת רבבות אפרים ח"ד סי' רמא. [103] שו"ת משפט כהן סי' קמג. וראה מאמרו

של הרב ש. דיכובסקי, תורה שבעל פה, לא, תש"ן, עמ' מ ואילך. [104] הגרא"י אונטרמן, התורה והמדינה, ז, עמ' לה; הרב י. נבון, תחומין, ד, תשמ"ג, עמ' 153 ואילך. וראה מאמרו של א. וורהפטיג, תחומין, שם, עמ' 144 ואילך. [105] שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"י סק"ג; שם ח"ט סי' יז פ"ה, על פי שו"ת הרמ"א סי' יט. וראה בס' נפש הרב עמ' קסו, שהגר"ח מבריסק הורה לטפל בחולי חולירע, אף שהיה בזה סיכון הידבקות למטפלים. ולעניין ביקור חולים אצל חולה במחלה מדבקת – ראה ע' בקור חולים הע' 119 ואילך. [106] הרב י. זילברשטיין, אסיא, ז, תשנ"ד, עמ' 3 ואילך; הנ"ל, בשבילי

סיכון במלחמה — חייל פצוע המוטל בשדה הקרב בעת מלחמה, חייב החובש להכניס עצמו לספק סכנה כדי להצילו, כי בעת מלחמה הדין שונה מעת שלום, והכללים ההלכתיים של 'וחי בהם' ושל 'וחי אחיך עמך', אינם חלים בתנאי מלחמה, ולפיכך חייב כל אחד למסור נפשו עבור הצלת הרבים¹⁰⁷. וכל זה מפני שדיני מלחמה שונים מדינים רגילים של שלום להרבה עניינים, כולל לעניין זה שמותר ואף חייב כל אזרח לסכן נפשו במלחמה, ואפילו במלחמת הרשות. וטעמים אחדים נאמרו לכך: זהו טבעו של עולם; זהו ממשפטי המלך; הבדל בין דיני יחיד לדיני ציבור¹⁰⁸.

אם יש חולה בעיר שלא מאנשי הצבא, והוא מקום של סכנה בגלל מלחמה, אין חיוב על הרופא לסכן עצמו להיכנס למקום המלחמה כדי להציל את החולה¹⁰⁹.

סכנת איבר מול סכנת נפשות — אם הסכנה למציל היא רק סכנת איבר, והסכנה לחברו היא סכנת נפשות — יש אומרים, שחייב להצילו¹¹⁰; ויש אומרים, שאינו חייב להסכים לחיתוך איבר שלו להצלת חברו¹¹¹.

צער למציל — אם מדובר שיהיה רק צער למציל, חייב להציל את חברו מסכנת נפשות, כי אדם מחוייב לסבול צער כדי שלא ייהרג חברו¹¹²; ויש מי שכתב, שבמקום יסורים קשים למציל אינו חייב לעשות כן כדי להציל מפיקוח נפש¹¹³.

עם הארץ ותלמיד חכם — יש מי שכתב, שאם המציל הוא עם הארץ, והניצול הוא תלמיד חכם, יש מידת חסידות שיסכן עצמו עבור חברו הגדול ממנו, ובפרט אם הניצול הוא תלמיד חכם שרבים זקוקים לו¹¹⁴, והיינו שהמתנדב למות תחת השני, אין זה בגדר מתחייב

הרפואה, י. תשנ"ג, עמ' נח ואילך. וראה השגותיהם של הרב א. נבנצל והרב י. בן מאיר, אסיא שם עמ' 10-11. [107] שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' נז, ושם ח"ג סי' ק; שו"ת בנין אריאל עמ' 55; הרב י. זילברשטיין, אסיא ובשבילי הרפואה שם; הרפואה לאור ההלכה, כרך ד, ח"א פ"ז. [108] וראה בנידון בשו"ת מקום שמואל סי' ח; מנ"ח מ' תכה-תכו, ומ' תרד; שו"ת משפט כהן סי' קמג; מהר"ץ חיות, תורת הנביאים, מאמר דין מלך בישראל; שו"ת שם אריה סי' כו; חי' הגרי"ז הלוי, פרי' בשלח; שו"ת היכל יצחק כאו"ח סי' לט; ס' לאור ההלכה, עמ' יד-פד; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ג סי' ק; הרב י. נבון, תחומין, ד, תשמ"ג, עמ' 163 ואילך; הרב ש. זעפרני, תחומין, יט, תשנ"ט, עמ' 91 ואילך. [109] הרב זילברשטיין שם. [110] פסקי ריקאנטי סי' תע; אור שמח רוצח ז ח; חי' חת"ס כתובות סא ב. וראה ביאור הגר"י פערלא לרס"ג

ח"ג פר' לג. [111] שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' אלף נב (תרכ"ז); שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד. וראה עוד בשו"ת יחל ישראל ח"ב סי' עד-עה. [112] יחוסי תנאים ואמוראים, ע' בן פטורין עמ' 41; מג"א סי' קנו; הפלאה בקונטרס אחרון סי' פ סי"ב; תפא"י, פאה א א; העמק שאלה שאילתא קכט אות ד; זר זהב על או"ה כלל נט דין ט; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' קמה; הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך. [113] מגדל עוז להיעב"ץ אבן בוחן אות פג. [114] ס' חסידים סי' תרח"ץ; מגדל עוז להיעב"ץ אבן בוחן פינה א, אות פה; שו"ת יד אליהו מלובלין סי' מג; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ז אות' ט-יב. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט מפתחות לסי' מה; שם ח"ו סי' כה פ"ז ופי"ח; שם חט"ו סי' ע. וראה עוד מאמרו של הגר"ע יוסף, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' כה ואילך; הרב י. דיק, אסיא, גג-נד, תשנ"ד עמ' 48

בנפשו, אבל בוודאי שאחרים אינם יכולים לכפותו על כך¹¹⁵, וכן להציל ממיתה יכול למחול על דמו בשביל אביו, אפילו אינו תלמיד חכם כמותו, ובוודאי שדין זה נכון בשביל רבו מובהק¹¹⁶; ויש מי שכתב, שאם הסיכון של המציל הוא וודאי, אין לו להכניס עצמו לסכנה כזו, גם אם המציל הוא עם הארץ, והניצול הוא תלמיד חכם¹¹⁷.

ולבקיאים^{122, 123}.

נספח – גדר 'שומר פתאים ה', 'ודשו בה רבים'

'שומר פתאים ה'¹, 'ודשו בה רבים' נזכר בחמישה מקומות בש"ס: הקזה בערב שבת², ביאה ביום תשעים להריון³, משמשת כדרכה בשלוש הנשים⁴, אכילת ענבים ותאנים בלילה בחשש מגולה⁵, ומילה ביום המעונן או כשרוח דרומית מנשבת⁶. המשותף לכל אלו הוא, שהעולם אינו נזהר מחשש סכנה במקום שבאמת יש סכנה.

חיי שעה עבור חיי עולם – יש מי שכתב, שמי שיש לו רק חיי שעה, לא רק שאין עליו איסור להקריב חייו להצלת מי שיש לו חיי עולם, אלא שחובה על מי שיש לו חיי שעה למסור נפשו להצלת מי שיש לו חיי עולם¹¹⁸.

דרגת הסיכון – יש שחילקו בין סכנה שבדרך העולם בני אדם לוקחים עליהם לצורך פרנסה, שמותר גם לצורך הצלת חברו, לבין סכנה שלא לוקחים אפילו לצורך פרנסה¹¹⁹.

עקרון כללי – באופן עקרוני אין לתת

[122] פת"ש שם. [123] על הסתכנות עצמית לצורך הבאת חללי מלחמה לקבורה – ראה משיב מלחמה ח"ג עמ' יב ואילך, עמ' ע, ועמ' קנד-ה; הגר"ז גולדברג, המעין מד (ד), תמוז תשס"ד, עמ' 76 ואילך; הגר"י אריאל, תחומין, כה, תשס"ה, עמ' 415 ואילך; הרב י. זולדן, תחומין, שם, עמ' 420 ואילך. על ההסתכנות העצמית עבור הזולת לפי הדת הקתולית – ראה הרפואה והיהדות, עמ' 121.

[1] תהלים קטו ו. [2] שבת קכט ב. [3] נידה לא ב. [4] יבמות יב ב; שם ק ב; כתובות לט א; נידה מה א; נדרים לה ב; תוספתא נידה פ"ב, ובהג' הגר"א שם. [5] ירושלמי תרומות ח ג; בבלי ע"ז ל ב; חולין ט ב. [6] יבמות עב א.

ואילך. [115] הרב מ. הרש"ל, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' פב. [116] מגדל עוז שם. [117] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד. [118] שו"ת משפט כהן סי' קמג-קמד. וראה עוד שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' רמב; נ. רקובר, בד"ד, 3, תשנ"ו, עמ' 11 ואילך. [119] שבט מיהודה שער א פ"ט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ה; הרפואה לאור ההלכה, כרך ד, ח"א, פ"ד. בעניין הסתכנות לצורך פרנסה – ראה ב"מ קיב א; שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' י; שו"ת שם אריה סי' כו; שו"ת משפט כהן סי' רמג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ח. [120] ראה ב"מ לג א; טוש"ע חו"מ רסד א. [121] פת"ש חו"מ סי' תכו סק"ב; ערוה"ש חו"מ תכו ד; מ"ב סי' שכט סק"ט.

בנפשו, אבל בוודאי שאחרים אינם יכולים לכפותו על כך¹¹⁵, וכן להציל ממיתה יכול למחול על דמו בשביל אביו, אפילו אינו תלמיד חכם כמותו, ובוודאי שדין זה נכון בשביל רבו מובהק¹¹⁶; ויש מי שכתב, שאם הסיכון של המציל הוא וודאי, אין לו להכניס עצמו לסכנה כזו, גם אם המציל הוא עם הארץ, והניצול הוא תלמיד חכם¹¹⁷.

ולבקיאים^{122, 123}.

נספח – גדר 'שומר פתאים ה', 'ודשו בה רבים'

'שומר פתאים ה'¹, 'ודשו בה רבים' נזכר בחמישה מקומות בש"ס: הקזה בערב שבת², ביאה ביום תשעים להריון³, משמשת כדרכה בשלוש הנשים⁴, אכילת ענבים ותאנים בלילה בחשש מגולה⁵, ומילה ביום המעונן או כשרוח דרומית מנשבת⁶. המשותף לכל אלו הוא, שהעולם אינו נזהר מחשש סכנה במקום שבאמת יש סכנה.

חיי שעה עבור חיי עולם – יש מי שכתב, שמי שיש לו רק חיי שעה, לא רק שאין עליו איסור להקריב חייו להצלת מי שיש לו חיי עולם, אלא שחובה על מי שיש לו חיי שעה למסור נפשו להצלת מי שיש לו חיי עולם¹¹⁸.

דרגת הסיכון – יש שחילקו בין סכנה שבדרך העולם בני אדם לוקחים עליהם לצורך פרנסה, שמותר גם לצורך הצלת חברו, לבין סכנה שלא לוקחים אפילו לצורך פרנסה¹¹⁹.

עקרון כללי – באופן עקרוני אין לתת

[122] פת"ש שם. [123] על הסתכנות עצמית לצורך הבאת חללי מלחמה לקבורה – ראה משיב מלחמה ח"ג עמ' יב ואילך, עמ' ע, ועמ' קנד-ה; הגר"ז גולדברג, המעין מד (ד), תמוז תשס"ד, עמ' 76 ואילך; הגר"י אריאל, תחומין, כה, תשס"ה, עמ' 415 ואילך; הרב י. זולדן, תחומין, שם, עמ' 420 ואילך. על ההסתכנות העצמית עבור הזולת לפי הדת הקתולית – ראה הרפואה והיהדות, עמ' 121.

[1] תהלים קטו ו. [2] שבת קכט ב. [3] נידה לא ב. [4] יבמות יב ב; שם ק ב; כתובות לט א; נידה מה א; נדרים לה ב; תוספתא נידה פ"ב, ובהג' הגר"א שם. [5] ירושלמי תרומות ח ג; בבלי ע"ז ל ב; חולין ט ב. [6] יבמות עב א.

ואילך. [115] הרב מ. הרשלה, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' פב. [116] מגדל עוז שם. [117] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קעד ענף ד. [118] שו"ת משפט כהן סי' קמג-קמד. וראה עוד שו"ת שבט הלוי ח"ו סי' רמב; נ. רקובר, בד"ד, 3, תשנ"ו, עמ' 11 ואילך. [119] שבט מיהודה שער א פ"ט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ה; הרפואה לאור ההלכה, כרך ד, ח"א, פ"ד. בעניין הסתכנות לצורך פרנסה – ראה ב"מ קיב א; שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' י; שו"ת שם אריה סי' כו; שו"ת משפט כהן סי' רמג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ח. [120] ראה ב"מ לג א; טוש"ע חו"מ רסד א. [121] פת"ש חו"מ סי' תכו סק"ב; ערוה"ש חו"מ תכו ד; מ"ב סי' שכט סק"ט.

לכאורה קשה, היכן מצינו שמותר יהיה לאדם להכניס עצמו ואחרים בספק סכנה, ולומר 'שומר פתאים ה', ומן השמים ירחמו? מספר הסברים והגבלות נאמרו על כך:

כל דבר שהוא מנהגו של עולם, ורשו בו רבים, והוא דרך הכרח, אין לחוש לספק סכנה, וסומכים על רחמי שמים, שהרי בכל הדרכים יש סכנה, וכן עצם הלידה היא סכנה, ואף על פי כן מותר, ואף חייבים, לנהוג כדרך העולם למרות הסכנה, אבל דבר שהעולם חוששים לו משום סכנה, הרי הוא בגדר סכנה¹¹.

כלל זה נאמר דווקא כשמדובר בסכנות במסגרת גדרי הטבע, אבל כאשר הסכנה היא מחמת סיבה מקרית, ואין הטבע מחייב אותה, אין ההליכה בדרך הטבע שומרת מן הסכנה¹².

הכלל הזה נאמר דווקא בדבר הרגיל, כי אין אדם חייב להימנע ממנהג דרך ארץ, אבל במקום שבידו להיזהר, אינו בכלל 'שומר פתאים ה', ואם לא ישמור עצמו,

יש לציין כי גם הרי"ף וגם הרמב"ם לא הזכירו כלל את הגדר של 'שומר פתאים ה', אף שפסקו כדברי הש"ס במקומות הנזכרים.

יש מהפוסקים שהוסיפו את הטעם של 'שומר פתאים ה' לדברים שנוהגים בהם היתר בימינו, אף שלפי התלמוד היו אסורים משום סכנה, אבל כיום כיוון שדשו בה רבים — שומר פתאים ה'⁷; ויש מי שכתבו, שדווקא בדברים שחז"ל והראשונים אמרו שדשו בה רבים מותר להסתכן, אבל דברים שחז"ל אסרו משום סכנה, לא מועיל שהאחרונים קובעים שדשו בה רבים⁸.

יש מי שכתב, שההסתמכות על שומר פתאים ה' הוא רק בדיעבד, אבל לכתחילה ראוי לאדם שלא לסמוך על כלל זה, ולהיזהר בדברים שיש בהם סכנה, גם אם דשו בה רבים⁹; ויש הסבורים, שכלל זה נאמר גם לכתחילה, וגם תלמידי חכמים יכולים לסמוך על זה¹⁰.

בגדרי כלל זה דנו האחרונים, שכן

יוסף, יבמות פ"ח, ובב"י יו"ד סי' רסב; בן איש חי שנה ב, פר' פנחס; שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' יד. [10] רבינו ירוחם, הובאו דבריו בב"י שם; יש"ש יבמות, פרק הערל סי' ד; שו"ת צמח צדק חאבהע"ז סי' יא; ערוה"ש יו"ד רסג ה; שו"ת דברי יציב חיו"ד סי' לא. וראה בס' מעדני שלמה ח"א עמ' קמו, שכך היתה דעתו של הגרש"ז אויערבאך. [11] שו"ת שם אריה סי' כז; שבט מיהודה ח"א שער א פי"ט; שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' יג; שמירת שבת כהלכתה פל"א סי' א סק"ב, ובדעת הגרש"ז אויערבאך. [12] צפנת פענח, בראשית, בעריכת הרב מ.מ. כשר, תש"ך, פרקי מבוא, עמ' 49.

[7] ראה תוס' יומא עז ב, בעניין רוח רעה; שו"ת תרומת הדשן סי' ריא, בשם האו"ז, בעניין קטלנית; המאירי חולין ט א, בעניין גלוי; בינת אדם על חכמת אדם שער איסור והיתר סי' סג, בעניין אוכלים ומשקים תחת המיטה; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' כג, ושו"ת עזרת כהן סי' ו, בדברים שהשתנו הטבעים; האדר"ת, הובאו דבריו בשד"ח מע' למ"ד כלל קמא אות לא, בעניין אכילת ביצה קלופה. [8] שו"ת חיים שאל סי' נט; שו"ת חלקת יעקב חיו"ד סי' לט; שו"ת דברי יציב חיו"ד סי' לא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ב. [9] ריטב"א בשם רבו, הובאו דבריו בחידושי הריטב"א יבמות עב א, ובנימוקי

לא ישומר מן השמים¹³.

כלל זה נאמר דווקא למי שאינו יודע שהדבר מזיק¹⁸.

כלל זה נאמר דווקא בחששות רחוקים ובמיעוט שאינו מצוי, אבל לא בחששות ממשיים, שאז חייבים לעשות כל מאמץ שלא להיכנס בסכנה¹⁴.

יש מי שכתב, שכלל זה נאמר רק בדבר מצווה¹⁹; ויש מי שכתב, שהכלל חל על כל דבר²⁰.

כלל זה חל דווקא ביחס לשלוש הנשים, כיוון שלעניין תשמיש וחיוב עונה הוא כמו הבטחה מהקב"ה שלא יארע כל רע וכל צער, כי הוא דבר טבעי ותמידי, והתורה חייבה אותו ללא הגבלות¹⁵; או שאף שבמקום סכנה חוששים גם למיעוט, ואין סומכים על רחמי שמים, אבל יתכן שהתעברות שלוש הנשים הללו היא מיעוטא דמיעוטא, ולכן לא חששו חכמים¹⁵; או ששייך לומר שומר מצווה לא ידע דבר רע, ואף שאין האשה מצווה בפרייה ורבייה, אבל היא מצילה את בעלה מהרהורי עבירה וזו מצווה, וגם מסייעת לבעלה לקיים מצוותו, ובכך יש גם לה מצווה, וזה מצטרף לסמוך על רחמי שמים¹⁶.

יש מי שכתב, שכלל זה נאמר דווקא בסכנות סגוליות, או בסכנות שהטבעים השתנו, אבל בסכנה טבעית אין סומכים על 'שומר פתאים'²¹.

יש מי שכתב, שכלל זה נאמר דווקא בספק סכנה²²; ויש מי שכתב, שהכלל נאמר אף בסכנה וודאית²³.

אף שדשו בה רבים, והיינו שהרכיבים התרגלו למצב הזה ולא רואים בו עוד סכנה, יכול היחיד לחשוש לסכנה, ולא לסמוך על הכלל 'שומר פתאים ה', ואז גם מותר לו לחלל שבת ככל דין ספק פיקוח נפש²⁴.

כלל זה נאמר דווקא בדבר השכיח שאינו מזיק, ודווקא כשדשו בה רבים¹⁷.

בטעם הדבר שהתירו חז"ל לסמוך על 'שומר פתאים ה', משום שלעת עתה עדיין אין סכנה, והחשש הוא לסכנה שתבוא

[20] ערוה"ש יו"ד רסג ה. [21] שו"ת חת"ס חאו"ח סי' כג; שו"ת עורת כהן סי' ו; שו"ת היכל יצחק חאבהע"ז ח"ב סי' טז; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' ז. [22] שו"ת אבני נזר חאבהע"ז סי' א וסי' פא; שו"ת עורת כהן סי' ו; שו"ת היכל יצחק חאבהע"ז ח"ב סי' טז; שו"ת חלקת יעקב חאבהע"ז סי' נט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה, וח"ב סי' מו; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' ז. [23] שו"ת יהודה יעלה חיו"ד ח"א סי' רכב. [24] ראה ב"י יו"ד סי' רסב, בשם הריטב"א; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' לז; שו"ת ציץ

[13] קובץ שיעורים להגר"א ווסרמן, כתובות, אות קלו. [14] אחיעזר ח"א חאבהע"ז סי' כג; שו"ת עורת כהן סי' לז; שו"ת היכל יצחק חאבהע"ז ח"ב סי' טז. [15] שו"ת אגרות משה חאבהע"ז ח"ד סי' עג אות א. [16] שו"ת מחזה אברהם ח"ב חאבהע"ז סי' מד. וראה ר"ן רפ"ב דקידושין. [17] קרבן נתנאל על רא"ש, ע"ז פ"ב סי' יב אות כ; תפארת צבי על יו"ד סי' צא; שו"ת ציץ אליעזר חט"ז סי' לט; שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' יא. [18] ראה שו"ת תרומת הדשן סי' ריא. [19] שו"ת זכר יהוסף חאו"ח סי' כח.

בעתיד, ובחשש כזה מותר לסמוך על הנס, והולכים אחר הרוב, ואין חוששים למיעוט²⁵; או כאשר מדובר בצורך גדול לבריאות, למשפחה ובעיקר לקיום מצווה, שאז יש הגנה של 'שומר מצוה לא ידע דבר רע'^{26,27}.

שבתוך חלל הגוף, או מחוץ לחלל לגוף. יש סריס-חמה, או סריס בידי שמים, היינו סריס מלידה², ולפיכך נקרא סריס חמה, לפי שלא ראה החמה אלא בסריסות, והיינו שלקה ממעי אמו³; ויש סריס אדם, היינו שנסתרס לאחר לידה על ידי פגיעה חבלתית באיברי ההולדה⁴.

סוכות — ראה ערך מועדים

מקור המונח "סריס" הוא אכדי, ופירושו "אשר לראש המלך", או חילוף אות שי"ן בסמ"ך כמקובל באשורית "סריס" = "שראש", כלומר השומר אשר לראש המלך⁵, שכן בין העמים הקדמונים היו שרי המלך מסורסים⁶. לאור העובדה, שסריסים שימשו את המלכים בעבר, הושאל המונח "סריס" לכל מי שמשרת אדם חשוב, אף אם אינו סריס במובן הרפואי⁷.

סְרִיס

א. הגדרת המושג

סריס זכר¹ הוא כל מי שנפגע במערכת הרבייה שלו, ולפיכך אינו יכול להוליד. דבר זה נכון בין אם הפגיעה היא ישירה או עקיפה, ובין אם היא בחלקי הרבייה

בנקבה היא אילונית — ראה ע' אילונית. וראה בשו"ת היכל יצחק חאבהע"ז ח"ב סי' פה; פסקי דין רבניים, ח"ג עמ' רמח. [3] רש"י ומאירי יבמות עט ב; פיהמ"ש לרמב"ם יבמות ח ד. וראה עוד פירושים אחרים בפ"י ר"ש בן חפני עה"ת בראשית עמ' פד; ערוך ע' סרס; שו"ת ריב"ש סי' תיט. וראה באריכות בס' זכות משה (בולגה) סי' עד. ויתכן עוד הסבר למושג זה, שכן 'חמה' פירושה שמש ופירושה חום, ועל פי הגמ' יבמות פ א, נוצר סריס חמה ממעי אמו, כאשר האם אופה לחם בתנור חם בחום הצהרים, וכנראה סברו שחום סביבתי בעת ההריון גורם לעובר להיות סריס מלידה (אף כי הסבר זה לא מובן לפי ידיעותינו כיום). ובערוך ע' סרס פירש שנסתרס על ידי קדחת. [4] ראה להלן הע' 164 ואילך, פירוט-יתר של הגדרות הסריס וסוגיו השונים. [5] דעת מקרא, אסתר פ"א הע' 20. [6] ראה להלן ברקע ההיסטורי, ואמנם תרגומי אונקלוס ויונתן לסריס הוא 'רב', או 'מושל'. [7] ובמיוחד מצינו סריס במובן של משרת

אליעזר ח"ט סי' יז פ"ב. [25] ראה שו"ת בנין ציון סי' קלו; שו"ת אחיעזר ח"א חאבהע"ז סי' כג; שו"ת יביע אומר ח"ו חיו"ד סי' יג. [26] קהלת ח ה. ראה — מאמרו של הרב ש. כהן-דוראס, תחומין, כד, תשס"ד, עמ' 445 ואילך. [27] וראה עוד באריכות בגדרי שומר פתאים ה' — שו"ת תרומת הדשן ח"א סי' ריא; אחיעזר ח"א חאבהע"ז סי' כג; שו"ת בנין ציון סי' קלו; שו"ת עזרת כהן סי' ג, וסי' לה; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' מט, וסי' צז; שו"ת יביע אומר ח"ב חיו"ד סי' ז; שם ח"ג חיו"ד סי' ז; שם ח"ו חיו"ד סי' יג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ב; שם ח"י סי' כה פי"ג; שם ח"ב סי' מו; שם ח"ט סי' לט, וסי' מד; הרב י.מ. בוימל, עמק הלכה-אסיא, עמ' 296 ואילך. וראה במאמרו של הרב נ. לאם, עמק הלכה, ב, תשמ"ט, עמ' 18 ואילך, הע' 6, על ההקשר בתהילים לדרשת חז"ל. [1] castrate או eunuch. ביוונית eunouchos הוא איש מסורס, שהועסק כשומר נשים בהרמונית. [2] congenital eunuch. המקביל לו